

BARRY MILLIGAN

Ópium, avagy brit identitás és fertőző Kelet¹

Coleridge és De Quincey ópiumvíziói megmutatják, hogyan férkőzik be, majd hogyan hatalmasodik el a „Kelet” a tudaton az ópiumfogyasztás során. A Coleridge és De Quincey létrehozta irodalmi paradigmát egy meghatározott történelmi jelenség kíséri: a gyarmati kereskedelem. Retorikai szinten ugyanis az Anglia és a Kelet közt zajló gyarmati kereskedelem során Nagy-Britannia metaforikus teste pontosan úgy nyeli el a keletről származó anyagokat, mint a szóban forgó szerzők. Coleridge és De Quincey egyaránt attól tartanak, hogy a „Kelet” előbb-utóbb felhívítja a brit kultúrát és a brit identitást, sőt, végül átveszi a hatalmat a britek fölött. Félelmüket kortársaik többsége nem osztotta, sőt, az úgynevezett „orientalizmusnak” egyre több híve akadt. A kínaizáló lakberendezési tárgyakért valóssággal rajongtak, a leggazdagabb birtokokra kínai kertet építettek, miközben a könyvespolcokat Byron és Southey keleti meséi díszítették. Coleridge és De Quincey azonban kimondottan ijesztőnek találta a keleti kultúra különböző változatainak térnyerését, mert – ahogy Coleridge írja *A magány félelmei* [*Fears in Solitude*] című versében – Anglia a Kelettel szemben „súlyosan vétkezett és zsarnoki volt”, a haragtartó Kelet kultúrájának internalizálása pedig állandó néma, de komoly fenyegetést jelentene. Különösen De Quincey írásaiban jelenik meg az állítólag bosszúszomjas „Kelet” úgy, mint az Edward Said által kritikai górcső alá vett, A 19. századi tudományos és irodalmi démonológiája „rejtelmes Kelet”-e.² Ez utóbbi szülte az a mitikus ellenség, az a veszedelmes, démoni keleti, aki képes kifinomult és gonosz módszerekkel megvetni a lábát Angliában, majd – a szűkölködést is elviselve – kivárni a támadásra alkalmas pillanatot.

Coleridge és De Quincey félelmei a század elején még kissé rendhagyónak számítottak, a század közepére azonban egyre biztosabb bázist építettek ki maguknak; ekkorra ugyanis sokan már kritikával szemlélték a Kínával folytatott ópiumháborút irányító politikát, s egyre többen tartottak megtorlástól; úgy érezték, a háború veszélyes terméket próbál gátlástalanul ráerőltetni egy vonakodó vevőre. Néhányan az egyre nagyobb számban feltűnő keleti bevándorlók által egyre szélesebb körben terjesztett ópiumfogyasztásban vélték felfedezni a megtorlás jeleit. Az ópiumkereskedelem egyik brit kritikusa sokatmondóan „az élet-erőnket megtámadó, egy azt szétroncsoló pestisnek”-nek nevezte az ópiumot,³ és

¹ A „Kelet” és a „keleti” szavak használatakor a kifejezések XIX. századi angol és európai értelmét veszem alapul; „Kelet” alatt a Görögországtól keletre és a Japántól nyugatra, valamint a volt Szovjet Uniótól délre és az Ausztráliától északra fekvő területeket értették. Ld. erről: SAID: *Orientalizmus* stb.

² SAID, E.: *Orientalizmus*. Ford. Péri Benedek. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 54.

³ PIERCY, GEORGE: Opium Smoking in London. = *Friend of China* 6 (1883), 239–40.

úgy vélekedett, hogy az egyre szélesebb körben elterjedő ópiumfogyasztás valójában a brit kormány kereskedelmi politikájának következménye és „megtorlása”.

Az ópiumfogyasztás fertőző járványként és ellenséges megszállásként való egyidejű értelmezése nyomán egy új, a század végén feltűnő és virágzó irodalmi műfaj született: egyre sokasodó narratívák a londoni East End rejtélyes és bűnös ópiumbarlangjairól, melyeket a birodalom fővárosán belül gyakran miniatűr Keletként tartottak számon. Ezekben a történetekben az ópiumfogyasztás sokszor mint fertőző betegség jelenik meg, a betegség továbbadásának eszköze pedig az ópiumfüst. Tehát amikor az ópiumkereskedelem korábban említett kritikusa az „életerőnket megtámadó, egy azt szétroncsoló pestisről” beszél, nem feltétlenül, vagy legalábbis nem elsősorban az ópiumfüggőség egyre növekvő számú eseteire gondol. Úgy tűnik, hogy a probléma ennél jóval összetettebb: attól a ragályos kínaiságtól is fél, amely majd fokozatosan szétforgácsolja a brit nemzeti identitást.

Jelen tanulmány nagyrészt Dickens-szel és Conan Doyle-lal foglalkozik majd, de mindenekelőtt szeretném röviden bemutatni, milyen jellemzői voltak az ópiumbarlangok irodalmi ábrázolásainak általában.

A tipikus ópiumbarlangot fenyegetőnek látszó, csendes, türelmes keletiek vezetik, és ők is látogatják; az az érzésünk, hogy erőszakos megnyilvánulásokra is képesek. A jellegzetes ópiumfogyasztót „nem érdekli az ital, és olyan mintha táplálék nélkül is élne”,⁴ írja egy korai beszámoló, „veszélyesnek tűnik, ahogy ópiumpipáját lóbálja”. Az idegenekben rejlő potenciális erőszakot és különös túlélési ösztönüket még ijesztőbbé teszi, hogy képesek magukhoz hasonlatossá változtatni azokat az angolokat, akik kapcsolatba kerülnek az ópiumfüsttel – például a dokkon élő nincstelen asszonyokat, akik egyedüli angolként látogatták az ópiumbarlangokat, legalábbis a korabeli leírások szerint. Az egyik ilyen asszony például így nyilatkozik az ópiumbarlangot működtető keletiekhez fűződő kapcsolatáról: „Itt élek már vagy tizenkét éve, természetes, hogy felvettem néhány szokásukat”. Nem csoda, hogy őt magát is pszeudó-keleti névvel illetik: „Abdallah Asszonyság”-nak hívják (Lazarus Lotus-Eating, 423–44). Az angol nőt a keleti kultúra az ópiumbarlangon keresztül szippantja magába, a Brit Birodalom fővárosának szívében. Sokan számolnak be róla, hogy néhány kínai ópiumbarlang-tulajdonosnak angol felesége van; őket még feltűnőbbben és még fenyegetőbbben keletiesíti el az alattomos ópiumfüst. Az egyik beszámoló szerint például az egyik kínai ópiummester felesége olyan kísérteties átváltozáson megy keresztül, hogy misztikus keleti élőhalott válik belőle: „A szegény angol Chi Ki asszony olyan, mintha fokról fokra kiszáradna a füst, s lassan úgy néz ki, mint egy egyiptomi múmia.”⁵

The Mystery of Edwin Drood [Edwin Drood rejtélye] című regényében (1870) Dickens arról ír, a veszélyes Kelet hogyan hatol be szinte láthatatlanul az angol földre. A fertőző Kelet itt is női áldozatot szed: az asszony „addig szívta az ópium-

⁴ Lazarus Lotus-Eating. = *All the Year Round* 15, 1866, 421–25.

⁵ East London Opium Smokers. = *London Society* 14, 1868, 68–72.

pipát, míg végül furcsa mód úgy nézett ki, mint a kínai férfi. Átvette arcformáját, szemét, halántékának ívét és a bőrszínét”⁶ (38). Most először azonban egy angol férfi is megjelenik az ópiumbarlangban. Az elkeletiesedett asszonnyal való szoros kapcsolata a férfit is rögtön megfertőzi: „Ahogy figyeli a nő arcát és végtagjait eltorzító görcsös nyilallásokat és rángásokat... őt is elkapja valami fertőzés: hátra kell hőkölnie... míg úrrá nem lesz az utánzás tisztátalan szellemén” (39).

A megfertőzött angol, John Jasper figurája jelentősen eltér a korábban az ópiumbarlangokban megjelenített karakterektől. A régebbi leírásokban csak keleti férfiak vagy a dokkokon élő angol nők szívtak ópiumot, ami arra engedne következtetni, hogy az ópiumfogyasztás, bár az angolok körében is terjedőfélben volt, egyelőre csak a legmarginálisabb csoportokat érintette. Ám Dickens ópiumfogyasztója se nem keleti, se nem nő, és nem is a dokkokon élő nincstelen; fehér, angol, férfi, és ami mindennél fontosabb: karmester egy angol püspöki városban. Az olvasó egy látzólag becsületes, középosztálybeli állampolgárral találkozik, aki várakozásainkkal ellentétben kettős életet él, és titkos élete éppen a keleti ópium köré fonódik. Az *Edwin Drood* tehát fordulatot jelent az ópiumbarlang-narratívák történetében: azt mutatja meg, hogyan fertőzi meg az ópium az ópiumbarlangon *kívüli* angol közeget.

[...]

Azt, hogy létezik valamiféle keleti fertőzés számos más, az 1870-es és 1880-as években népszerű ópiumbarlang-narratívában is feldolgozták. A középosztálybeli, kettős életet élő angol férfi karaktere Oscar Wilde-nál is megjelenik, például *Dorian Gray arcképe* (1891) című regényben. De Dickens után előbb Sir Arthur Conan Doyle következik; *A ferde szájú* című novellája többek között arról szól, hogy az ópiumbarlangok elterjedése hogyan fertőzi meg, mint valami keleti járvány, az angol családokat. Ebben a Sherlock Holmes-történetben a középosztálybeli férfi kettős identitása a középosztálybeli lét csapdájának (ideértve az otthon, a munkát és a pénzt) kettős identitásaként jelenik meg. Az identitások közt feszülő bizonytalan határvonalat ismét az ópiumbarlang képezi; az innen kiinduló keleti kór azonban olyannyira elterjed az angol családi közegben, hogy számos, korábban középosztálybelinek és angolnak tartott konvenciót megfertőz.

Maga az elbeszélés a megszokott otthoni rend felbomlásával kezdődik; a zavar okozója, mint kiderül, egy „gyilkos, alávaló csapdának” nevezett East End-i ópiumbarlang, melyet egy „gaz hindu” és egy „sápadt képű maláj” irányít. Watson épp álmosan ül a karosszékében, míg felesége kézimunkázik, amikor is szendregéséből egy fiatalasszony rázza fel; azt kéri Watsontól, hogy férjét juttassa vissza az ópiumbarlangból a családi tűzhelyhez. Az ópiumbarlangban Watson Holmes-szal találkozik, aki épp egy másik fiatal férj eltűnését vizsgálja; őt utoljára akkor látták, amikor az ópiumbarlang emeleti ablakán bámult kifele. Az ópiumbarlang tehát három fiatal középosztálybeli férjet is magába szippantott; aggódó feleségeik egy-egy üres karosszék mellett várják őket haza.

⁶ DICKENS, C.: *The Mystery of Edwin Drood*. New York – London, Penguin, 1974, 38.

Amikor ezek a férfiek otthonukból az East End-i ópiumbarlangokba csábulnak, egy másik identitást vesznek fel. A férfi, akit Watson keres, mintegy keletivé válik: „az arca sárga, felpuffedt, s pupillájára álmosan csukja le fittyedt szemhéját” (623).⁷ Holmes először szintén harcedzett ópiumszívónak álcázza magát, „soványan [...] arca ezer ráncban a kortól, két térde közül egy ópiumpipa csüngött le” (625). Később rájön, hogy a férfi, akit keresett, szintén kettős életet él, s akárcsak Watson, ő is az ópiumbarlangot használja átjárónak. Az eltűnt férfiről, Neville St. Clair-ről ugyanis végül kiderül, hogy miközben hétköznaponként koldulással gyűjt egy egész vagyont, esténként és hétvégenként rendes, külvárosi családapa. Az ópiumbarlangban bérelt szobája arra szolgál, hogy külvárosi családapából koldussá, aztán koldusból családapává változzon.

St. Clair identitásváltásának katalizátora az ópiumbarlang, mely egyben átjáró is kettős életének két pólusa között. Elsőre úgy tűnik, mintha a barlang zárható szelepként működne a két létforma között: naponta csak kétszer nyílik ki, reggel kiengedi a koldust, este kiengedi a családapát. Azonban a férfiről fokozatosan mállik le a festék, s végül a két létforma sok szempontból megkülönböztethetlenné válik. Egyre nyilvánvalóbb lesz például, hogy a St. Clair család kényelmes külvárosi életét St. Clair koldulása finanszírozza. De a két világ más, kevésbé feltűnő módokon is összekeveredik. A rendőrség például St. Clair ópiumbarlangbeli szobájában egy középosztálybeli férfi ruháit és a gyerekei építőkockáit találja. A két identitás ugyanis végül annyira összekeveredik, hogy szinte lehetetlen eldönteni, vajon St. Clair egy koldust megszemélyesítő családapa vagy egy családapát megszemélyesítő koldus.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a Holmes-történetben miért tartom éppen *keletinek* a fertőzést. Első ránézésre úgy tűnik, mintha a Keletet biztonságosan megfékezne [*contain*] a folyóparti „gyilkos, alávaló csapda”. De később kiderül, a Kelet máshol csak azért nem ötlük a szemünkbe, mert tökéletes részévé vált mindannak, amit megfellebbezhetetlenül angolnak hittünk.

A történet elején Dr. Watson bemutatja Isa Whitney-t, a tiszteletreméltó középosztálybeli angolt. Whitney „A néhai Elias Whitneynek, a St. George Teológiai Kollégium igazgatójának, a hittudományok doktorának a fivére” (623), és az is rögtön kiderül, olyannyira „az ópium rabja”, hogy most már fizikailag is a korabeli keletről szóló beszámolók ópiumevőire hasonlít: „az arca sárga, felpuffedt, s pupillájára álmosan csukja le fittyedt szemhéját” (623). Érvelhetnénk amellet, hogy az ópiumszenvédély, melynek következtében: az ígéretes jövő előtt álló Whitney helyett „már csak a romjait láthatjuk ennek a nemes embernek” (623) valójában De Quincey-től származik, s ezért nem keleti eredetű, hanem angol. Hiszen Watson szerint, „egy diákkori bolondság volt az oka, hogy rákapott: az egyetemen olvasta ugyanis De Quincey fejtegetéseit saját álmairól és képzelei-

⁷ Ford. *Nikowitz Oszkár*. Az oldalszámok az eredeti angol kiadásra vonatkoznak [The Man with the Twisted Lip. = *Strand Magazine*, 1891, 624–26.]

ről, mire [...] a pipadohányt ópiumtinktúrával itatta át” (623). Később azonban az angolságnak ez a halvány nyoma is eltűnik. Eltekintve attól, hogy maga De Quincey is valamiféle keleti fertőzésnek tartotta az ópium iránti szenvedélyét, ő maga soha nem szívott ópiumot; az ópiumot laudánium formájában fogyasztotta, (vagyis borban oldotta fel – *a szerk.*). Az ópiumszívás egy olyan egzotikus, keleti szokás volt, melyről De Quincey idejében Angliában nem is hallottak és – mint ahogy korábban is jeleztem – még Dickens idejében is kimondottan keleti bűnnek tartották. Az, hogy Whitney nem egy East End-i barlangban, bambuszpipából szívott először ópiumot, hanem oxfordi és cambridge-i szobákban, hagyományos angol dohánypipából, arra enged következtetni, hogy az ópiumfogyasztás angol-sága és keletisége elválaszthatatlan lett – ami kimondottan keleti volt, angol lett, és fordítva.

Míg Whitney laudániummal ízesített pipadohánya pusztán sugallja, hogy az angol és a keleti elválaszthatatlan egymástól, Holmes pipázási szokásai a napnál is világosabban bizonyítják, hogy angol és keleti valójában egybeolvadt. Holmes, Watson elbeszélése szerint a következő rituáléval készülődik, hogy majd a St. Clair családnál töltsze az éjszakát:

„[...] összegyűjtötte a szobában a párnákat: a díványpárnát, a vánkost az ágyából, az ülőpárnát a karosszékből. Ezeket egymásra rakva keleties heverőt csinált magának, törökülésben rátelepedett, maga mellé tett egy uncia finom dohányt és egy doboz gyufát. Így ült a lámpa halvány fényében, s egy öreg gyökérpipát pőfékelve üresen bámult a plafon sarkára. Nem mozdult, csak a kék füst bodorodott fölfelé körülötte. A lámpa fénye élesen kirajzolta sasorrát, határozott vonásait.” (633)

Holmes dohányszívó póza természetesen az ópiumszívóét idézi fel, miközben kellékei furcsa, össze nem illő keveréket alkotnak. Holmes „keleties heverőn” ül, melyet díványpárnákból és ülőpárnákból épített. Ahogy „gyökérpipát pőfékelve üresen bámul [...] a plafon sarkára [és nem] mozdul [...], csak a kék füst bodorod[ik] fölfelé körülötte” (633), póza arra hasonlít, ahogy a keleti ember szívja az ópiumpipát, ő maga ugyanakkor egyértelműen nyugati, hiszen „[a] lámpa fénye élesen kirajzol[j]a sasorrát, határozott vonásait” (633). A szoba, mely „telis-tele volt dohányfüsttel” nagyon hasonlít az East End-i barlangok „sűrű, nehéz, barna ópiumfüstben” (624) úszó szobáira, a Holmes-féle szoba azonban egy külvárosi villa egyik hálószobája, füstje pedig finomra vágott dohányyé, s nem az ópiumé.

Az utolsó különbség különösen fontos: bár korábban az ópiumbarlangok elterjedésének tulajdonították a „keleti fertőzést”, *A ferdeszájú* lépésről lépésre megcáfolja ezt a feltevést. A történet elején Isa Whitney egy angol egyetemen, hagyományos dohánypipából szív ópiumot, St. Clair pedig, aki maga soha nem él a szerrel, az ópiumbarlangban az East End és a külvárosi családi közeg szétválaszthatatlanságát tapasztalja meg. A történet végére aztán az ópiumbarlang

mintegy beférkőzik az angol otthonba, annak ellenére, hogy ez utóbbi fizikailag nem kapcsolódik se az ópiumhoz, se a Kelethez, se pedig az East Endhez. Továbbá vannak olyan tárgyak, melyek egyszerre jellemzik az ópiumbarlangot és az angol családi közeget: a díványpárnák keleties heverőt alkotnak, a finomra vágott dohány egyben ópium is, a külvárosi hálószoza pedig ópiumbarlang.

Az ópiumbarlangot szerepeltető narratívák leglényegesebb vonásait egy a modern orvosi kutatásból kölcsönvett metaforával lehet összefoglalni: a XIX. századi „keleti fertőzés” számos retorikai ponton kapcsolódik a vírusfertőzésekkel foglalkozó késő XX. századi elméletekhez. A bakteriális fertőzésektől eltérően, melyek egy időre ostrom alá veszik a testet, aztán vagy elpusztítják, vagy önmaguk pusztulnak el, a vírusok beépülnek az organizmus sejtjeibe, és néha még a genetikai szerkezet részévé is válnak. Tehát a gazdasajt reprodukcióját a vírusok reprodukciója kíséri, miközben a vírusok jelenléte éveken keresztül tünetmentes maradhat.⁸

Úgy tűnik, hogy ehhez hasonló folyamat játszódik le a Conan Doyle-novella angol-keleti családi közegében is; itt keleti elemek szivárognak a brit kultúrába az ópiumbarlangon keresztül, és annak tartós, majdnem észrevehetetlen részeivé válnak. Integrálódnak és reprodukálódnak, később pedig váratlan problémákat okozhatnak. Ahogy az ópiumfüst bekerül az ópiumszívó testébe, és maradandóan megváltoztatja a sejteket, miközben újraalakítja az ópiumszívó identitását is, úgy válnak a kultúrába behatoló külföldi elemek a kultúra részeivé, újraalakítva a nemzeti identitást. Végül a korábban egymástól különállónak gondolt kultúrák elválaszthatatlanná válnak, ahogyan azt Conan Doyle finoman keleties külvárosi hálószozája is megmutatta. Ez a kulturális összeolvadás egyszerre ígéző és ijesztő: vonzereje talán abban rejlik, hogy közelebb hozza a gyakran romantizált, kalandos Keletet; ugyanakkor ijesztő is, hiszen sokan félnek a Kelettől, amely így azzal fenyeget, hogy végleg megváltoztatja a nemzeti identitást, amely eddig e kiszámíthatatlan fattyúval az oldalán is kiszámíthatónak *tűnt*. A késő XIX. században az ópiumbarlangtól való félelem valószínűleg elválaszthatatlan az egyidejűleg zajló birodalmi folyamatok miatti aggodalmaktól. A század végére azonban már egyre világosabbá válik, hogy a Brit Birodalomra nem lehet többé egységként tekinteni: Anglia kultúrája nem írja feltétlenül felül a gyarmatok keleti kultúráját, s Angliára inkább kiszámíthatatlan multinacionális identitásként kell tekintenünk.

(Milligan, Barry: *Opium Smoking and the Oriental Infection of British Identity*. In: Sue Vice, et al. /Szerk.: *Beyond the Pleasure Dome: Writing and Addiction from the Romantics*. Sheffield, Sheffield Academic Press, 1994, 93–99.)

Fordította: Gyuris Kata

⁸ HAPGOOD, F.: *Viruses Emerge as a New Key for Unlocking Life's Mysteries* című tanulmánya például informatív és jól érthető áttekintést nyújt a vírusokkal kapcsolatos korabeli elméletekről.